

О.Г. Луговський,

наук. співр. Центру
досліджень науково-техніч-
ного потенціалу та історії
науки ім. Г.М. Доброва
НАН України

ПОПУЛЯРИЗАЦІЯ ДОСЯГНЕНЬ ВЧЕНИХ І НАУКОВИХ УСТАНОВ В УКРАЇНСЬКИХ АКАДЕМІЧНИХ ВИДАННЯХ

Розробка наукової спадщини української науки вченими НАН України. Здобутки вчених України в галузі історії науки відбито в друкованій продукції НАН України: монографіях, брошурах, наукових статтях про розвиток науки в Україні, наукових установах, ювілейних статтях про вчених, у некрологах.

Наукові установи НАН України випускають 110 видань. Аналіз академічних журналів щодо публікацій статей з історії науки в Україні за 2009—2011 (неповний) рр. показав, що їх умовно можна поділити на три групи: 1) суто наукові, тобто такі, у яких друкуються статті тільки певної наукової тематики, зрідка інформація про ювілеї та некрологи; 2) наукові з невеликим відсотком статей про ювілеї відомих і видатних учених, інститутів і галузей наук, некрологи. До цієї групи входять видання, що мають рубрики "Хроніка", "Ювілеї" "Наші втрати", "Втрати науки", які окрім фахових статей публікують статті про ювілеї вчених, видатних учених певної галузі науки, інститутів, кафедр вузів, некрологи; 3) наукові, що мають окрім наведених вище рубрик рубрику "З історії науки (наук)", тобто проводять певну історико-наукову роботу.

До першої групи можна віднести такі наукові видання НАН України: "Біотехнологія" (Інститут біохімії ім. В.О. Палладіна), "*Biopolymers & Cell*" (Інститут молекулярної біології і генетики), "Гидробиологический журнал" (Інститут гідробіології), "Катализ и нефтехимия" (Інститут біоорганічної хімії та нафтохімії), "Кинематика и физика небесных тел" і "Космічна наука і технологія" (Головна астрономічна обсерваторія), "Математичні машини і системи" (Інститут кібернетики ім. В.М. Глушкова), "Математичні методи та фізико-механічні поля" (Інститут прикладних проблем механіки і математики), "Проблемы криобиологии" (Інститут кріобіології і кріомедицини), "Проблемы машиностроения" (Інститут проблем машинобудування), "Проблемы прочности" (Інститут проблем міцності ім. Г.С. Писаренка), "Промышленная теплотехника" (Інститут технічної теплофізики), "Сверхтвердые материалы" (Інститут надтвердих матеріалів), "Системні дослідження та інформаційні технології" (Інститут прикладного системного аналізу), "Український математичний журнал" (Інститут математики), "Успехи физики металлов" (Інститут металофізики ім. Г.В. Курдюмова), "Физика низких температур" (Фізико-технічний інститут низьких температур), "Физика и техника высоких давлений" (Донецький фізико-технічний

інститут), "Фізико-хімічна механіка матеріалів" (Фізико-механічний інститут ім. Г.В. Карпенка), "Электронное моделирование" (Інститут проблем моделювання в енергетиці ім. Г.Є. Пухова), "Энерготехнологии и ресурсосбережение" (Інститут газу).

До другої групи можна віднести такі журнали НАН України: "Вестник зоологии" (Інститут зоології ім. І.І. Шмальгаузена), "Український географічний журнал" (Інститут географії), "Металл и литье" (Фізико-технологічний інститут металів і сплавів), "Морской гидрофизический журнал" і "Морський екологічний журнал" (Морський гідрофізичний інститут), "Прикладная механика" (Інститут механіки ім. С.П. Тимошенка), "Современная электрометаллургия" (Інститут електрозварювання ім. Є.О. Патона), "Термоэлектрика" (Інститут термоелектрики, спільно з МОН України), "Технічна електродинаміка" (Інститут електродинаміки), "Український фізичний журнал" (Інститут фізики), "Украинский химический журнал" (Інститут загальної та неорганічної хімії ім. В.І. Вернадського).

До третьої групи можна віднести такі періодичні видання НАН України: "Геология и полезные ископаемые Мирового океана" (Відділення морської геології і осадового рудоутворення), "Геологічний журнал" (Інститут геологічних наук), "Геология і геохімія горючих копалин" (Інститут геології і геохімії горючих копалин), "Геофизический журнал" (Інститут геофізики ім. С.І. Субботіна), "Гідроенергетика" (Інститут електродинаміки), "Інтродукція рослин" (Національний ботанічний сад ім. М.М. Гришка "Порошковая металлургия" (Інститут проблем матеріалознавства ім. І.М. Францевича), "Сварщик" (Інститут електрозварювання ім. Є.О. Патона), "Український біохімічний журнал" (Інститут біохімії ім. В.О. Палладіна), "Український ботанічний журнал" (Інститут ботаніки), "Фізіологічний журнал" (Інститут фізіології ім. О.О. Богомольця), "Физиология и биохимия культурных растений" (Інститут фізіології рослин і генетики).

У першій групі за період 2009—2011 (неповний) рр. у 18 наукових виданнях було опубліковано 60 статей (*тут і далі — підрахунки автора*). В основному це статті до ювілеїв учених, некрологи. Жодної статті, присвяченої історико-науковій тематиці, не було опубліковано в "Українському математичному журналі". У статтях, написаних редколегіями видань, практично відсутні посилання на матеріали, використані при підготовці статей. Серед винятків — коротка історична довідка чл.-кор. С.М. Гнатченка про ювілей Харківського фізико-технічного інституту низьких температур [1], акад. О.С. Бакая та чл.-кор. Б.О. Іванова про ювілей В.Г. Бар'яхтара [2 та ін.], акад. І.М. Карпа [3].

У другій групі за вищезначений період в 11 виданнях було опубліковано 148 статей. Головним чином, це статті до ювілеїв учених, спогади, некрологи.

Активну участь в історико-наукових дослідженнях беруть провідні вчені НАН України — академіки і член-кореспонденти: акад. І.А. Акімов — 1 стаття [4], акад. В.І. Большаков — 1 [5], акад. М.І. Гасик — 1 [6], акад.

А.А. Мартинюк та акад. А.М. Самойленко — 1 [7], чл.-кор. В.Є. Заїка — 2 [8 та ін.], чл.-кор. Д.Ф. Чернега — 1 [9]; спогадами про М.М. Боголюбова поділилися А. Свідзінський [10], Д.В. Ширков [11], акад. В.Г. Бар'яхтар [12], акад. Д.Я. Петрина [13].

Так, характерною подякою вченим-ювілярам, а також ученим, що пішли з життя, визнанням їхнього внеску в науку стали 15 статей в "Українському фізичному журналі", підписані провідними українськими вченими: академіками і членами-кореспондентами, докторами наук. Статтю, присвячену 90-річчю від дня народження акад. М.П. Лисиці, підписало 11 учених. Серед них — акад. А.Г. Наумовець, акад. В.М. Локтев, акад. М.С. Бродин, акад. В.Ф. Мачулін, акад. М.Г. Находкін, чл.-кор. О.Є. Беляєв, чл.-кор. М.Я. Валах, чл.-кор. В.Г. Литовченко, чл.-кор. Ф.Ф. Сизов [14]; статтю, присвячену 75-річчю А.Г. Наумовця, — 17 учених, серед яких: акад. М.С. Бродин, чл.-кор. І.В. Блонський, чл.-кор. С.Г. Одулов, чл.-кор. С.М. Рябченко, чл.-кор. М.С. Соскін, чл.-кор. П.М. Томчук, чл.-кор. Л.П. Яценко [15]; статтю, присвячену 70-річчю С.М. Рябченка, — 15 учених, серед яких: акад. М.С. Бродин, акад. В.М. Локтев, чл.-кор. І.В. Блонський, чл.-кор. С.Г. Одулов, чл.-кор. Е.А. Пашицький, чл.-кор. Ю.Г. Птушинський, чл.-кор. М.С. Соскін, чл.-кор. П.М. Томчук, чл.-кор. Л.П. Яценко [16]; статтю, присвячену 80-річчю В.Г. Бар'яхтара, — 17 учених, серед яких акад. Б.Є. [Патон, акад. А.П. Шпак, акад. А.Г. Наумовець, акад. В.П. Семиноженко, акад. А.Г. Загородній, акад. В.Ф. Мачулін, акад. І.М. Неклюдов, акад. І.Р. Юхновський, акад. Я.С. Яцків, акад. М.С. Бродин, акад. І.М. Вишневський, акад. В.В. Єременко, акад. Л.М. Литвиненко, акад. С.В. Пелетмінський, акад. Е.В. Соботович, акад. О.Б. Шпеник, акад. В.М. Яковенко [17]; статтю, присвячену пам'яті Г.О. Пучковської, — 16 учених, серед яких: акад. М.С. Бродин, акад. А.Г. Наумовець, чл.-кор. І.В. Блонський, чл.-кор. С.Г. Одулов, чл.-кор. Е.А. Пашицький, чл.-кор. Ю.Г. Птушинський, чл.-кор. С.М. Рябченко, чл.-кор. М.С. Соскін, чл.-кор. П.М. Томчук, чл.-кор. Л.П. Яценко [18].

У третій групі за цей період в 11 наукових виданнях було опубліковано 229 статей. Найбільша кількість статей була опублікована в "Українському ботанічному журналі" — 35, найменша — у журналі "Сварщик" — 5. Аналіз публікацій свідчить, що переважна більшість статей складають ювілейні статті та некрологи. Із 229 статей лише 10 присвячено розвитку науки в установах НАН України, вищих навчальних закладах України та ювілею наукового журналу. Активну участь в історико-наукових дослідженнях беруть провідні вчені НАН України: акад. К.М. Ситник — 7 статей [19 та ін.], чл.-кор. В.Ф. Сагач — 5 статей [20], акад. В.В. Моргун — 1 стаття [21], чл.-кор. Т.М. Черевченко — 4 статті [22 та ін.], акад. Ю.Р. Шеляг-Сосонко — 3 [23 та ін.], чл.-кор. І.С. Косенко — 1 [24], акад. П.Ф. Гожик — 3 [25 та ін.], акад. В.І. Старостенко — 7 [26 та ін.], акад. С.В. Комісаренко — 2 [27 та ін.], спогади сина чл.-кор. Є.Г. Булаха про батька [28].

Таким чином, у публікаціях наукових журналів НАН України переважають статті про вчених з висвітленням їхнього внеску в розвиток

української науки. Фінансові труднощі змушують науковців шукати інші форми публікації історико-наукового матеріалу, створювати науково-популярні видання. Так, Головна астрономічна обсерваторія НАН України в 2006 р. заснувала науково-популярний журнал "Світогляд". Історико-наукові статті публікуються в рубриках "Історія науки", "Імена України в космосі", "Світ космонавтики". У журналі публікують статті як вчені НАН України, так і викладачі вузів. За 2009—2011 (неповний) рр. опубліковано 29 статей. Серед авторів — акад. Б.Є. Патон [29], акад. А.Г. Загородній [30], акад. В.П. Горбулін [31], акад. К.М. Ситник [32].

Найбільше статей було присвячено вченим. Цікаві публікації надрукували: д.ф.-м.н., начальник лабораторії ННЦ "Харківський фізико-технічний інститут" НАН України Ю. Ранюк про перебування Нільса Бора в УФТІ [33], І. Трахтенберг про творчість М. Амосова [34]. У цьому виданні автори використовують власні документи чи документи з інших приватних архівів.

Дослідження з історії української науки в наукових товариствах України.

Історія науки в Україні висвітлюється не лише на сторінках наукових журналів НАН України, а й у виданнях наукових товариств і галузевих академій. Так, у "Записках Українського мінералогічного товариства" історико-наукові статті публікуються в рубриках: "Історія науки", "Ювілеї", "Втрати науки". За 2009—2010 рр. опубліковано 18 статей: 13 — про ювілеї вчених і 5 некрологів.

На шпальтах "Вісника Українського ядерного товариства" статті з історії науки публікуються у розділах "Ювілеї" та "Персоналії". Серед публікацій — історія відкриття ядерного ректора в Інституті фізики АН УРСР у 1960 р. [35], стаття про акад. І.М. Неклюдова [36].

У "Віснику Українського товариства генетиків і селекціонерів" статті з історії науки публікуються в розділах "Особистості", "Ювілеї" та "Некрологи". У 2009—2010 рр. було опубліковано 16 статей про вчених. Найбільшу зацікавленість викликають статті І.І. Дзевєріна про акад. І.І. Шмальгаузена [37] та Ю.В. Вагіна про Ф.Г. Добжанського [38].

Значну роль в історико-наукових дослідженнях в Україні відіграють видання Відділення історії та методології освіти, науки і техніки АН вищої школи, Комісії з історії науки Наукового товариства ім. Т. Шевченка, Центру досліджень історії науки і техніки ім. О.П. Бородіна Міністерства транспорту та зв'язку України. Ці видання істотно різні. У "Студіях з поля науки" Наукового товариства ім. Т. Шевченка друкуються праці вчених з науковим ступенем. Видання ілюстроване, має резюме англійською мовою. Проте виходить воно нерегулярно і практично малознайоме широкому колу дослідників.

Найбільш відомий і популярний серед дослідників історії науки — збірник наукових праць "Історія науки на межі тисячоліть". У доробку редакції понад 20 випусків. Характерною рисою видання є його демократичність, тобто можливість публікації в ньому не лише науковців вищого щабля НАН України, а й науковців без наукового ступеня, аспірантів,

пошукувачів як академічних інститутів, так і вищих навчальних закладів України. Безперечно, трапляються і слабкі статті, та є й публікації, "позначені феноменом відкриття". Проте автори статей ще недостатньо широко використовують архівні документи, науковий доробок учених відділу історії науки і техніки ЦДПІН ім. Г.М. Доброва НАН України. Таким чином, підсумовуючи вищенаведене, можна стверджувати, що незважаючи на несприятливі обставини, популяризація досягнень науки триває, поєднуючи історико-наукові та популярні форми. Учені НАН України та викладачі вищих навчальних закладів України паралельно розробляють актуальні проблеми історії науки, частково об'єднуючись для їхнього розв'язання у рамках наукових товариств, популярних видань, та все ж у більшості випадків працюють окремо.

1. *С.М. Гнатченко.* Юбилей Физико-технического института низких температур им. Б.И. Веркина // *Физика низких температур.* — 2010. — **36**, № 5. — С. 587—588.
2. *Бакай А.С., Иванов Б.А.* Виктор Григорьевич Барьяхтар. К 80-летию со дня рождения // *Физика низких температур.* — 2010. — **36**, № 8—9. — С. 823—826.
3. *Карп И.Н.* "Энерготехнологии и ресурсосбережение" — 50 лет / И.Н. Карп // *Энерготехнологии и ресурсосбережение.* — 2010. — № 1. — С. 3—5.
4. *Акимов И.А., Харченко В.А.* Галина Иосифовна Щербак (к 80-летию со дня рождения) // *Вестник зоологии.* — 2010. — **44**, № 6. — С. 563—564.
5. *Большаков В.И., Муравьева И.Г., Меркулов А.Е.* К 70-летию Института черной металлургии им. З.И. Некрасова НАН Украины. — 2009. — № 7—8. — С. 3—4.
6. *Гасик М.И.* Степан Иванович Тельный / К 120-летию со дня рождения и 85-летию создания кафедры электрометаллургии // *Современная электрометаллургия.* — 2010. — № 3. — С. 61—62.
7. *Мартинюк А.А., Мищенко Е.Ф., Самойленко А.Л., Суханов А.Д.* Академик Николай Николаевич Боголюбов // *Прикладная механика.* — 2009. — **45**, № 7. — С. 3—9.
8. *Зайка В.Є.* Споминаємо Ж.-І.Кусто // *Морський екологічний журнал.* — 2010. — **9**, № 4. — С. 102—103.
9. *Чернега Д.Ф.* Владимир Иванович Явойский. Киевский период // *Металл и литье Украины.* — 2010. — № 1—2. — С. 61—64.
10. *Свідзінський А. М.М.* Боголюбов, яким я його бачив і розумів // *Український фізичний журнал.* — 2010. — № 7. — С. 909—920.
11. *Ширков Д.В.* Воспоминание о Николае Николаевиче // *Український фізичний журнал.* — 2009. — **54**, № 8. — С. 936—951.
12. *Барьяхтар В.Г.* Н.Н. Боголюбов и развитие физической кинетики // *Український фізичний журнал.* — 2009. — **54**, № 8—9. — С. 927—935.
13. *Петрина Д.Я.* Спогади про спільну працю з М.М. Боголюбовим // *Український фізичний журнал.* — 2009. — **54**, № 8—9. — С. 936—951.
14. *Український фізичний журнал.* — 2011. — **56**, № 1. — С. 92—94.
15. *Український фізичний журнал.* — 2011. — **56**, № 1. — С. 95—97.
16. *Український фізичний журнал.* — 2010. — **55**, № 10. — С. 1152—1153.
17. *Український фізичний журнал.* — 2010. — **55**, № 8. — С. 953—955.
18. *Український фізичний журнал.* — 2010. — **55**, № 11. — С. 1252—1253.
19. *Ситник К.М., Мельничук Д.О., Золотарьова О.К.* Валентин Миронович Багнюк (08.11.1941—13.02.2009) // *Український ботанічний журнал.* — 2009. — **66**, № 1. — С. 137—138.

20. Сагач В.Ф., Кисенко В.М., Яценко К.В. 200 років від дня народження Миколи Івановича Пирогова // Фізіологічний журнал. — 2011. — 57, № 6. — С. 108—111.
21. Моргу́н В.В., Дмитрієв О.П. Вчений зі світовим ім'ям (до 80-річчя від дня народження Дмитра Михайловича Гродзинського) // Физиология и биохимия культурных растений. — 2009. — 41, № 4 — С. 364.
22. Заїменко Н.В., Черевченко Т.М., Гапоненко М.Б. Сучасні здобутки Національного ботанічного саду ім. М.М. Гришка // Інтродукція рослин. — 2010. — № 3. — С. 5—13.
23. Шеляг-Сосонко Ю.Р., Дідух Я.П., Мовчан Я.І. та ін. Дмитро Васильович Дубина (до 60-річчя вченого) // Український ботанічний журнал. — 2009. — № 2 — С. 282.
24. Косенко І.С. Становлення Національного дендрологічного парку // Інтродукція рослин. — 2010. — № 3. — С. 21—28.
25. Гожик П.Ф., Лещук Р.Й., Митропольський О.Ю. Пам'яті Володимира Васильовича Колодія // Геологічний журнал. — 2010. — № 2. — С. 130—133.
26. Старостенко В.І. До 100-річчя від дня народження Георгія Сергійовича Бутакова — геофізика, патріота, дворянина // Геофизический журнал. — 2009. — 31, № 3. — С. 139—145.
27. Комісаренко С.В., Данилова В.М. Вибрані сторінки із життя і творчості Олександра Володимировича Палладіна. До 125-річчя від дня народження // Український біохімічний журнал. — 2010. — 82, № 4. — С. 128—142.
28. Геофизический журнал. — 2009. — 31, № 4. — С. 221—222.
29. Патон Б.Є. 25 років зварювання у космосі // Світогляд. — 2009. — № 5. — С. 1—5.
30. Загородній А., Герасименко В. М.М. Боголюбов — творець сучасної теоретичної і математичної фізики // Світогляд. — 2009. — № 5. — С. 6—13.
31. Горбулін В., Скалецький Ю. Армія на службі народу. Про участь військовослужбовців у ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС в аспекті цивільного демократичного контролю над збройними силами (до 25-річчя Чорнобильської катастрофи) // Світогляд. — 2011. — № 2. — С. 58—65.
32. Ситник К.М. Геніальний природознавець (До ювілею Чарльза Дарвіна) // Світогляд. — 2009. — № 2. — С. 62—66.
33. Горелик Г., Ранюк Ю. Нільс Бор у Харкові напередодні Великого терору // Світогляд. — 2010. — № 5. — С. 47—49.
34. Трахтенберг І. Роздуми, сумніви, емоції лікаря, дослідника, письменника. Пам'ятні нотатки про творчість Миколи Амосова // Світогляд. — 2011. — № 2. — С. 6—11.
35. До 50-річчя Київського реактора // Вестник Украинского ядерного общества. — 2010. — № 1. — С. 19—20.
36. Основоложник радиационного материаловедения // Вестник Украинского ядерного общества. — 2010. — № 1. — С. 29—30.
37. Дзевєрін І.І. Шлях до синтезу: дарвінізм, генетика і еволюційна концепція І.І. Шмальгаузена (До 125-річчя від дня народження І.І. Шмальгаузена) // Вісник Українського товариства генетиків і селекціонерів. — 2009. — 7, № 2. — С. 305—321.
38. Вагин Ю.В. Добржанский Феодосий Григорьевич: человек, написавший эволюцию // Вісник Українського товариства генетиків і селекціонерів. — 2009. — 7, № 2. — С. 333—338.